

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2021-2/22>

ДОПИТ МАЛОЛІТНЬОЇ ТА НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ШЛЯХОМ ОБМАНУ

Павлова Наталя Валеріївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-1572-4648

Антропов Богдан Олегович,

курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0001-6111-3453

У статті наголошується, що нині пріоритетним завданням держави є захист особи та суспільства від злочинних посягань. Під особливим захистом перебувають права дитини, які охороняються низкою міжнародних нормативно-правових актів, серед яких Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, Європейська конвенція про здійснення прав дітей, Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми тощо.

Зазначено, що в межах вітчизняного законодавства права дитини також захищаються низкою законів, а Кримінальний кодекс України забезпечує захист прав і законних інтересів дитини від злочинних посягань. Кримінальний кодекс налічує численну кількість складів, де кваліфікуючою ознакою є здійснення злочинних дій щодо малолітнього або неповнолітнього. Акцентується, що останнім часом почастишали випадки застосування обману щодо дітей, який злочинці використовують для досягнення злочинного умислу. Наводиться перелік статей Кримінального кодексу, що передбачають обманні дії стосовно неповнолітньої та малолітньої особи.

Наголошено на тому, що діти не здатні себе повноцінно захистити, а іноді навіть не розуміють, що з ними відбувається, або через страх не можуть правильно інтерпретувати перебіг подій. Тому правильна організація допиту таких осіб сприятиме встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

У статті здійснюється дослідження слідчої (розшукової) дії – допиту. На підставі наукових думок розкривається сучасна проблематика проведення допиту малолітньої та неповнолітньої особи під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених шляхом обману. Надаються рекомендації щодо встановлення психологічного контакту в умовах, коли допитувана особа надає неправильну або неправдиву інформацію або відмовляється надавати показання через страх помсти з боку кривдника. Зазначено важливість застосування додаткових сил під час допиту (запрошення спеціалістів різних напрямів), які мають психологічний і тактичний аспекти.

Ключові слова: малолітня особа, допит, обман, неповнолітня особа, слідчий, слідча (розшукова) дія.

Pavlova Natalia, Antropov Bogdan. Interrogation of a minor and juvenile in the investigation of criminal offenses committed by deception

The article emphasizes that today the highest priority of the state is to protect individuals and society from criminal encroachment. The rights of the child are under special protection, which are protected by a number of international legal acts, such as: the Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction; European Convention on the Exercise of Children's Rights; European Convention on the Recognition and Enforcement of Decisions Concerning Custody of Children and on the Renewal of Custody of Children, etc.

It is emphasized that the Criminal Code has a large number of warehouses, where the qualifying feature is the commission of criminal acts against a minor or juvenile. At the same time, fraud against children, which criminals use to commit criminal intent, has recently become more common.

The article is a study investigative (investigative) action – interrogation. The study is based on statistical data, publications of modern scholars who have considered the issue of interrogation of minors and juveniles in criminal proceedings. In the process of analysis of modern information, scientific articles and various research works of scientists reveals the current issues of interrogation of minors and juveniles, namely the establishment of psychological contact and obtaining false or false information from the interrogated person.

It is the interrogation of a juvenile who has suffered from a criminal offense, including fraud, that is a very complex process, both during and before the interrogation. Therefore, there is now some problem for investigators to conduct such an interrogation, because in practice there are different types of situations that are not specified by the legislator or other sources of information, and do not provide a certain algorithm of actions, how to act to conduct this investigative action and achieve appropriate goals.

It is proved that due to certain age and psychological features the child; interrogation has its own specifics associated with the delicacy of communication, psychological reflection of all questions and answers, the use of various demonstration tools, the need for interrogation using technical means of fixation and more. Also, in the course of the research the purpose of this article was established, which is to study certain issues of interrogation and a proposal to solve or improve the problem situation. In the course of the research, the issues and importance of establishing psychological contact during the interrogation were singled out, especially if the interrogated person is a minor. In the process of researching scientific articles and various research papers, the importance of using additional forces during the interrogation, which have a psychological and pedagogical aspect, was highlighted.

Key words: *juvenile, interrogation, juvenile, fraud, investigator, investigative search action.*

Постановка проблеми. Нині пріоритетним завданням держави є захист особи та суспільства від злочинних посягань. Під особливим захистом перебувають права дитини, які охороняються низкою міжнародних нормативно-правових актів, серед яких Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, Європейська конвенція про здійснення прав дітей, Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми тощо.

У межах вітчизняного законодавства права дитини також захищаються низкою законів, а Кримінальний кодекс (далі – КК) України забезпечує захист прав і законних інтересів дитини від злочинних посягань.

Кримінальний кодекс налічує численну кількість складів, де кваліфікуючою ознакою є здійснення злочинних дій стосовно малолітнього або неповнолітнього. Водночас останнім часом почастишали випадки застосування обману щодо дітей, який злочинці використовують для досягнення злочинного умислу.

Обман як спосіб учинення злочину полягає в «умисному введенні в оману іншої особи або підтримуванні вже наяв-

ної в неї оманливої уяви шляхом передачі інформації, що не відповідає дійсності, або замовчування про різні факти, речі, явища і таке інше з метою схилити цю особу до певної поведінки» [8]. Так, обман чи зловживання довірою можуть застосовуватися щодо малолітнього (неповнолітнього) для заволодіння їхнім майном (ст. 190 КК України). У ч. 2 ст. 142 КК України передбачено кримінальну відповідальність за незаконне проведення дослідів щодо неповнолітнього, зокрема і шляхом обману. За обманне вилучення крові в неповнолітнього з метою використання його як донора передбачено кримінальну відповідальність ч. 2 ст. 144 КК України. Дії, учинені з метою трудової чи сексуальної експлуатації, з використанням обману, скоєні щодо неповнолітнього або малолітнього, охоплюються ч. 2 ст. 149 КК України.

Проблема полягає насамперед у тому, що діти не здатні себе повноцінно захистити, а іноді навіть не розуміють, що з ними відбувається, або через страх не можуть правильно інтерпретувати перебіг подій. У 90% випадків дитина взагалі відмовляється давати показання або каже неправду. А тому постає питання щодо можливості отримання під час допиту

показань від малолітньої (неповнолітньої) особи, що сприятимуть викриттю винних та встановленню об'єктивної істини у провадженні [4].

Саме допит малолітньої або неповнолітньої особи, яка постраждала від кримінального правопорушення, зокрема й учиненого шляхом обману, є дуже складним процесом, як і відповідна підготовка до нього. Тому нині є певна проблематика проведення слідчим такого допиту, оскільки на практиці трапляються ситуації, які не зазначаються законодавцем або іншими джерелами інформації, немає алгоритму дій, як саме необхідно діяти, щоб провести дану слідчу розшукову дію та досягти відповідної мети.

Метою статті є висвітлення, дослідження та встановлення проблематики проведення допиту малолітньої та неповнолітньої особи, яка є потерпілою у кримінальних правопорушеннях, учинених шляхом обману.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить про плідну працю вчених, які досліджували як проблеми допиту загалом, так і його особливості щодо певної категорії осіб. Дане питання розглядали С.В. Авраменко, Р.С. Белкін, Ю.М. Антонян, Л.Ю. Ароцкер, О.М. Бичкова, О.Х. Галімова, Р.І. Зайнулліна, Б.В. Романюк, О.Ю. Скічко, С.В. Тетюєва, В.Ю. Шепітько й інші. Проте деякі питання дотепер потребують додаткової уваги та доопрацювання через специфіку допиту малолітніх та неповнолітніх осіб, щодо яких було вчинено обманні дії.

Виклад основного матеріалу. Дитина, яка постраждала від кримінального правопорушення, нерідко відмовляється надавати показання або каже неправду. Щоб уникнути зайвого психологічного травматизму, проводити допит має особа, яка викликає довіру, в умовах, дружніх для дитини, та в обстановці, у якій вона відчуватиме себе в безпеці. Водночас через вікові та психологічні особливості дитини допит із нею має свою специфіку, що пов'язана з делікатністю спілкування, психологічним обміркуванням усіх питань та відповідей, використанням різноманітних демонстраційних засобів (анатомічні ляльки, іграшки, картки, малюнки тощо)

тощо. Від того, наскільки правильно слідчий здійснить підготовку до проведення допиту за участю малолітньої чи неповнолітньої особи, часто залежить результативність усього розслідування у кримінальному провадженні загалом.

Проблематика проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб, які постраждали від кримінальних правопорушень, зокрема й учинених шляхом обману, полягає в особливості таких осіб і їхнього статусу на момент учинення кримінального правопорушення. Головною проблемою на практиці виявляється те, що дуже складно спілкуватися, встановлювати психологічний контакт із такими потерпілими.

Малолітня або неповнолітня особа може постраждати від насильства, яке проявлялось у різних формах, або від обманних дій, які застосовувалися злочинцями для досягнення злочинної мети, спрямованої на подальшу експлуатацію дитини, учинення щодо неї дослідних дій, випробування на дитині лікарських препаратів тощо. Такі дії зазвичай спричиняють травматизм, недовіру до оточення, замкненість.

Перед допитом необхідно зрозуміти психічний розвиток малолітнього (неповнолітнього), здатність адекватно розуміти обстановку, схильність довіряти навколишньому середовищу або ж невідомим особам, які психологічно впливають на нього і здійснюють обманні дії.

Щодо розвитку дитини та вміння сприймати світ, можна назвати різні ситуації, коли дитина не має досить життєвого досвіду, не розуміє деяких понять, зокрема: «що таке «погано»», «що таке «насильство»», «що таке «обман»». Або ж через довіру до людей дитина може не усвідомлювати та не розуміти сутті самого кримінального правопорушення, адже кривдник міг створити ситуацію, за якої дитина не сприймала такі дії як злочин (наприклад, віддала майно шахраю, не розуміючи, що це майно не повернуть; надала згоду ввести собі препарат, думаючи, що це ліки; коли працювала в садівництві, у полі тощо, дитина думала, що їй заплатять гроші). Як свідчить судово-слідча практика, такі дії в основному вчиняються щодо безхатченків та до дітей, щодо яких не здійснюється належний догляд із боку батьків.

Окрім того, часто буває, що дитина не знає, що існують відповідні органи, куди необхідно звертатися, або ж хвилюється через те, що якщо вона повідомить, то може зазнати ще більше страждань. Іноді батьки навіть не в курсі того, що трапилося. Якщо дитина стала жертвою кримінального правопорушення, можуть настати непередбачувані наслідки, розлади комунікаційних здібностей дитини, під час допиту це, звісно, ускладнює його проведення. Адже слідчому необхідно уникати відповідного травматизму дитини, сприяти тому, щоб під час допиту дитина себе почувала в безпеці.

Варто ретельно досліджувати ситуацію та вдаватися до необхідних засобів, які зможуть допомогти під час допиту особи, наприклад: якщо дитина є постраждалим, а кривдником є особа чоловічої статі, допит варто проводити особі протилежної статі. Окрім того, залучення психолога буде необхідним і важливим засобом для встановлення контакту з допитуваним. Доцільно, щоб участь психолога не була формальною, варто передбачити можливість авчасно обговорити з фахівцем стратегію допиту, обсяг інформації, який потрібно отримати під час його проведення. Це надасть можливість визначити тривалість допиту, скласти перелік запитань з урахуванням віку, рівня розвитку й індивідуальних особливостей дитини [1, с. 2].

Окрім того, за допомогою психолога попередньо можна встановити «гострі кути», а саме, які об'єкти не повинні бути під час допиту. Наприклад ті об'єкти, які можуть нагадати дитині про особу кривдника, або атмосфера оточення, де дитина зазнавала обманних дій щодо неї.

На переконання Ю.М. Антоняна, малолітні володіють обмеженим життєвим досвідом, їхні свідчення потребують психологічно обґрунтованої інтерпретації. Тому під час допиту вкрай необхідна участь педагога, вихователя або фахівця з вікової психології. На думку 152 опитаних уповноважених представників слідчих відомств, під час проведення допиту за участю малолітніх потерпілих потрібно залучати психолога (92,1%), педагога (50%), психіатра (2,6%). Під час анкетування опитані майже одноставно (97,4%) заявили про доцільність залучення до про-

цесу розслідування спеціаліста-психолога, 36,8% опитаних вважають за потрібне призначення та проведення судово-психологічної експертизи, 26,3% відчують необхідність у взаємодії з консультантом-психологом, лише 2,6% не відчують потреби в залученні професійних психологів [2].

Як ми вже зазначали, інколи малолітня або неповнолітня особа не повідомляє про кримінальне правопорушення. Основними причинами незвернення дітей до правоохоронних органів є страх помсти кривдника, сором перед оточенням, зневіра в можливостях захисту, небажання згадувати та говорити про травмуючі події, а іноді діти просто не знають іншого ставлення до себе, тому вважають злочин нормою [1, с. 3]. Якщо все ж таки звернення або повідомлення надійшло, слідчому варто врахувати деякі моменти перед допитом, що можуть охарактеризувати особистість дитини з усіх можливих боків. Бажано розуміти ситуацію, у якій опинилась дитина, знати її характер, вік, її смаки, як навчається, чи є друзі. Окрім того, варто враховувати, що діти одного віку за рівнем психічного розвитку можуть сильно відрізнятися один від одного. Загальні ж закономірності психічного розвитку дітей дозволяють виділити важливі особливості психіки, характерні для дітей, що належать до однієї вікової групи. Під час оцінювання рівня розвитку дитини обов'язкове з'ясування рівня володіння мовою та розуміння всіх запитань та слів, які вживаються. Маленькі діти погано орієнтуються в часі та просторі, тому також важливо перевірити, які вони називають дні тижня, пори року, чи правильно розрізняють поняття «учора», «завтра» тощо. Треба перевірити, як дитина знає кольори, форми, розміри тощо. Якщо допит планується фіксувати за допомогою відеозв'язку із трансляцією в інше приміщення, про це обов'язково повідомляється малолітній особі, однак повідомити про це необхідно делікатно. Деякі моменти, які ми перелічили, можна встановити за допомогою залучення психолога [3].

Певною проблемою є те, що допитуваним особи дуже різноманітні особистості, особливо це стосується осіб, які є малолітніми або неповнолітніми. Під час

допиту це теж варто враховувати, адже одна людина не є шаблоном іншої. Діти часто соромляться або бояться розповісти про те, що з ними відбувається. Також варто не забувати, що діти більш уразливі та не здатні себе повноцінно захистити, як ми вже зазначали, часто вони навіть не розуміють, що з ними відбувається, або не можуть правильно інтерпретувати перебіг подій. А тому постає питання щодо можливості отримати під час допиту показання, що сприятимуть викриттю винних та встановленню об'єктивної істини у провадженні. Допит дитини має свою специфіку, пов'язану з необхідністю участі обізнаних осіб (спеціалістів), які надаватимуть кваліфіковану допомогу та сприятимуть більш ефективному збиранню доказів [4, с. 3; 7].

Після з'ясування особливостей дитини, характеристики її особистості наступною проблематикою є встановлення психологічного контакту. Для слідчого є дуже важливим аспектом під час допиту встановити психологічний контакт, адже без цього важко отримати від допитуваного необхідну інформацію для розслідування кримінального правопорушення. Установлення вказаного контакту є загальним тактичним заходом, без відповідної підготовки, а саме прогнозування та планування допиту, буде важко його встановити [7]. Уже під час допиту, маючи необхідну інформацію, на початку встановлення психологічного контакту з дитиною відбувається безпосереднє знайомство з нею (якщо це не сталося раніше), пояснення їй мети зустрічі та ролі осіб, які беруть участь у допиті. Розмову з дитиною, незалежно від її віку, варто починати з нейтральних, безпечних для неї тем (наприклад, запитати про улюблену гру, телепередачу, справу тощо). Якщо наявні проблеми, пов'язані з функціонуванням сім'ї, або дитина має складнощі у стосунках із ровесниками тощо, то на цьому етапі допиту варто уникати відповідних тем. Розмова на нейтральні теми не лише сприяє встановленню контакту з дитиною, а й дає змогу з'ясувати її можливості у сфері вербалізації [5, с. 8]. Окрім вищенаведених проблем, які впливають на встановлення психологічного контакту під час допиту, наявна деяка

необізнаність та недосвідченість слідчого щодо встановлення психологічного контакту і тактики проведення допиту. Тому наявна потреба застосування поряд із криміналістичними засобами методів психологічного та педагогічного втручання у процес розслідування, зокрема під час підготовки та проведення такої слідчої (розшукової) дії, як допит.

На завершення варто наголосити, що останнім часом розслідування злочинів зазвичай супроводжується формуванням несприятливих ситуацій, які суттєво перешкоджають швидкому і повному розкриттю та розслідуванню кримінальних правопорушень, а також викриттю всіх винних у їх учиненні, притягненню їх до кримінальної відповідальності. До таких ситуацій можна віднести наявність незначного обсягу інформації про подію, відсутність слідів, нечисленність свідків, відмову потерпілих від попередніх показань, негативний вплив та тиск на сумлінних учасників кримінального судочинства з боку злочинців, активну протидію досудовому розслідуванню тощо. Зазначене вимагає від слідчих та працівників оперативних підрозділів вчасного вжиття необхідних організаційно-тактичних заходів, адекватних сучасному рівню злочинності, а також обрання найбільш ефективної тактики провадження досудового розслідування загалом. Допит – це процесуально стійка дія слідчого, яка чітко регламентована законом.

Отже, існує певна проблематика інституту допиту малолітньої або неповнолітньої потерпілої особи у кримінальних провадженнях. Малолітні та неповнолітні особи є дуже особливою, специфічною категорією, тому досвід успішної боротьби з такими кримінальними правопорушеннями забезпечується тільки застосуванням, поряд із криміналістичними засобами, методів психологічного контакту під час підготовки та проведення такої слідчої (розшукової) дії, як допит. Також має велике значення використання демонстраційних засобів, які можуть допомогти уникати стресу, травматизму. Для встановлення психологічного контакту з малолітньою або неповнолітньою особою необхідні спеціальні знання психології або педагогіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Павлова Н.В. Використання демонстраційних засобів (анатомічних ляльок) під час допиту малолітньої особи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 215–221.
2. Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 104.
3. Павлова Н.В. Щодо обов'язкової участі психолога під час допиту дитини, постраждалої від насильства. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 19 червня 2020 р. Київ : Київський національний університет внутрішніх справ, 2020. С. 233–236.
4. Павлова Н.В. Роль спеціаліста при допиті особи, постраждалої від насильства. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 2. С. 7–16.
5. Щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : методичні рекомендації / Д. Пурас та ін. Київ, 2015. 114 с.
6. Туркот М.С., Щербаківа Г.В. Тактика подання доказів прокурором під час судового розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1. С. 170–178.
7. Плетенець В.М. Особливості встановлення психологічного контакту під час допиту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. С. 244–247.
8. Романов С.Ю. Обман как способ преступной деятельности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харьков, 1998. 199 с.

REFERENCES:

1. Pavlova, N.V. (2020). Vykorystannya demonstratsiynykh zasobiv (anatomichnykh lyal'ok) pid chas dopytu malolitnoyi osoby [Use of demonstration devices (anatomical dolls) during the interrogation of a minor]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 215–221 [in Ukrainian].
2. Mozhova, V. (2015). Taktyko-psykholohichni osoblyvosti dopytu nepovnolitnikh, yaki post-razhdaly vid seksual'noho nasyly'stva [Tactical and psychological features of interrogation of minors who have suffered from sexual violence]. *Naukovyy chasopys Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrayiny – Scientific Journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 4, 104 [in Ukrainian].
3. Pavlova, N.V. (2020). Shchodo obov'yazkovoyi uchasti psykholoha pid chas dopytu dytyny, postrazhdaloyi vid nasyly'stva [Regarding the obligatory participation of a psychologist during the interrogation of a child victim of violence]. Abstracts of reports *mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi "Aktual'ni problem dosudovoho rozsliduvannya ta sudovoho rozhlyadu zlochyniv proty statevoyi svobody ta statevoyi nedotorkanosti ditey, shlyakhy yik hvyrishen-nya"* – of the international scientific-practical conference "Current issues of pre-trial investigation and trial of crimes against sexual freedom and sexual integrity of children, ways to solve them" (pp. 233–236). Kyiv : Kyivskyy natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
4. Pavlova, N.V. (2020). Rol' spetsialista pry dopyti osoby, postrazhdaloyi vid nasyly'stva [The role of the specialist in the interrogation of a victim of violence]. *Kryminal'nyy visnyk – Forensic Bulletin*, 2, 7–16 [in Ukrainian].
5. Puras, D., Kalashnyk, O., Kochemyrovs'ka O., & Tsyuman, T. (2015). *Shchodo opytuvannya ditey, shcho staly svidkamy ta/abo zhertvamy nasyly'stva, a takozh vchynily nasyly'stvo* [Regarding the survey of children who have witnessed and / or been victims of violence and who have committed violence]. Kyiv, 114 [in Ukrainian].
6. Turkot, M., & Shcherbakova, H. (2015). Taktyka podannya dokaziv prokurorom pid chas sudovoho roz-hlyadu kryminal'nykh provadzen' shchodo nepovnolitnikh [Tactics of presentation of evidence by the prosecutor during the trial of criminal proceedings against minors]. *Naukovyy*

chasopys Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrayiny – Scientific Journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, 1. 170–178 [in Ukrainian].

7. Pletenets', V.M. (2016). Osoblyvosti vstanovlennya psykholohichnoho kontaktu pid chas dopytu [Features of establishing psychological contact during interrogation]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 244–247 [in Ukrainian].

8. Romanov, S.U. (1998). Obman kak sposob prestupnoj deyatel'nosti [Deception as a way of criminal activity]. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].